

AR REIKALINGOS KNYGOMS ILIUSTRACIJOS?

HORSTAS KUNCE

Kokia knygos iliustracijos būklė? Ar reikalingi paveikslai vaikų knygoms? Ar jie reikalingi tik mokslinei literatūrai? O gal galima apsieiti be jų, gal jie tik prabanga? Klausimų daugybė. Iš tikrųjų niekas šiandien negaletų atsakyti į juos paprastu žodžiu taip arba ne, kadangi pirmą kartą knyga, knyga kaip tokia šiandien nebeegzistuoja. Seniau, tik išradus spaudą, Europoje tokia knyga egzistavo, bet ir tada knygos jau skyrėsi kalbine forma: lotynų kalba jos buvo leidžiamos mokslininkams, liaudies kalba (mūsųose — vokiečių) — mokantiems skaityti ir nereikiantiems ypatingų pretenzijų į moksliskumą, tačiau ieškantiems knygose praktinės naudos. Ši liaudžiai skirta literatūra jau labai seniai buvo puošiama iliustracijomis. Tik daug vėliau, XVIII a., prie knygų prisidėjo žurnalai ir laikraščiai, ir juo labiau mes artėjame prie dabarties, juo įvairesnės tampa knygos formos. Mūsų informacijos sprogimo amžiuje buvo lemta mokslo ir tiriamojo darbo tikslais atsižvelgti į knygos formas. Šiuolaikiniam informacijos mokslui reikšmingas tik turinys (naujausi tyrinėjimai), o ne forma. Jam nerūpi, ar informacija pateikta literatūrine forma, ar tik materialia. Svarbu, kad ji būtų pati naujausia. Šitaip samprotaudami, mes neatkleisime knygų iliustravimo problemos. Taigi pabandykime kitaip.

Kas labiausiai laukia iliustracijų ir kur mes jų daugiausia randame? Turbūt kieto kartono paveikslų knygelėse patiems mažiausiems — ikimokyklinio amžiaus vaikams (joms tinkamai naudotis bent iš pradžių arba retykais reikalinga suaugusiųjų pagalba), toliau, žino-

ma, jau su parašais arba trumpais tekstais — pradedantiems skaityti vaikams. Šiandien vaikų knyga yra daug turtingesnė iliustracijų negu seniau. Knygos tada yra geros ir gražios, kai jų tekstai ir paveikslai harmoningai tarpusavyje dera. Vadinamojoje paauglių knygoje, skirtoje 12—14 metų vaikams, paveikslas užleidžia pirmenybę tekstui. Tai susiję su natūralia jaunojo skaitytojo intelekto išsivystymo pakopa: skaitymo poreikis turi būti patenkinamas turiniais tekstais, prisotintais veiksmo, nes ir savos fantazijos pakanka. Tačiau pastebime, kad pasakų, padavimų ir senovės medžiagos tekstai vaikams ir paaugliams skirtoje pasaulinėje literatūroje visose šalyse publikuojami su gausiomis ir meniškėmis iliustracijomis. Tą patį galima pasakyti ir apie temines istorines ir praktines knygas. Joms iliustruoti yra gausybė būdų. Daug sunkiau apipavidalinti vaikams ir paaugliams skirtus pasakojimus apie dabarties gyvenimą, ypač tokius, kuriuose gvildenamos socializmo visuomenės problemos. Todėl čia iliustracijų kur kas mažiau.

Nuo 1945 m. vaikų ir paauglių knygų iliustravimas iš esmės nepasikeitė, tik, žinoma, pagausėjo paveikslų, jie tapo spalvingesni, o spaudos kokybė (su kai kuriomis išimtimis) geresnė. VDR mokyklinė knyga pasidarė kokybiškai nauja. Palyginti su senais vadovėliais, iš kurių tik elementorius arba biblijos istorija buvo papuošti paveikslais, šių dienų vadovėliai mirgėte mirga linksmomis spalvotomis iliustracijomis, grafikos kūriniiais. Todėl suaugusieji džiaugiasi kiekvienu nauju vadovėliu (suprasdami, kad jiems patiems

neberekės sėsti į mokyklos suolą), tuo tarpu moksleivių nuomonė gerokai skiriasi.

Tą patį iš dalies galima pasakyti ir apie knygą suaugusiems, tik čia reikia griežčiau skirti mokslinę literatūrą nuo beletristikos. Kiekvienas knygos paveiklo apmąstymas yra žingsnis prie sąryšio tarp meno ir literatūros, tarp literatūros ir meno suvokimo. Kaip dažnai mes girdime tuos žodžius, nesuvokdami jų vidinio ryšio. J. V. Gėtė yra pasakęs: „Žodžiai ir paveikslai yra koreliatai, kurie nuolat vieni kitą ieško“ Tai reiškia, kad žodis ir paveikslas yra sąvokos, kurios tarpusavyje santykiauja, kurių viena suponuoja kitą taip, kaip, pavyzdžiui, mokytojui reikalingas mokinys ir mokiniui — mokytojas.

Kad kalba būtų turtingesnė, įvairesnė, vartojame vaizdingus posakius, pavyzdžiui, kalbėdami apie kupranugarį, pavadiname jį „dykumos laivu“, pasitelkiame metaforas, norėdami palyginimais išreikšti neįprastus santykius. Atvirkščiai, žiūrėdami į meno kūrinių, sujungiamo vaizdą su žodžiu. Kai kuriems meno kūriniams, ar jie būtų nutapyti, ar iškalti iš akmens, ar nupiešti pieštuku, būtinas paaiškinantis žodis, ypač tuomet, kai menininkas norėjo suteikti savo kūriniui daug prasmės. Tai pasakytina apie kūrinius, išreiškiančius sąvokas ir vaizdinius alegorijomis arba pateikiančius reikšmingą turinį tam tikrais ženklais, objektais, spalvomis, skaičiais (simboliais). Jeigu tokį meno kūrinių aprašytume eilėmis, gautume „figūrinių“ eilėraščių. Kaip ypatinga literatūros forma, tokie eilėraščiai buvo mėgstami daugelį amžių. Yra ir nemažai kitų abipusio santykio tarp meno ir literatūros formų. Pavyzdžiui, perskaityta knyga arba pamatytas itin geras spektaklis įkvepia dailininką viename arba daugelyje lapų („ciklas“) išreikšti savo įspūdžius paveikslu. Taigi skaitytas arba girdėtas žodis tampa paveikslu, pašviesėja, išryškėja — o tai ir yra pa-

grindinė „ilustracijos“ (nuo lot. *illustrare*) reikšmė. Tokie piešiniai dažnai naudojami kaip knygų iliustracijos, nors ir nebuvo tam sukurti. Nereiki žodžių, pakanka tik paveikslų vaizdiniam pasakojimams, kurie egzistavo jau tolimoje praeityje ir yra geriausias ryšio tarp paveiklo ir žodžio pavyzdys. Tikrai XIX a. jie tapo būtina dalimi iliustruotų žurnalų, tokių kaip „Kladderadatsch“, „Fliegende Blätter“, „Meggendorfer Blätter“ ir kt. Vilhelmas Bušas buvo ir lieka nepralenkiamas vaizdinio pasakojimo meistras Vokietijoje. Jau šimtą metų niekas negali nuversti jo nuo pjeđestalo. Nuo 1945 m. įsiviešpatavo komiksai (comic strips), kurie yra gyvi pavyzdžiai to, kaip žodis ieško vaizdu, o vaizdas — žodžiu.

Bet grįžkime prie paveiklo ir knygos, kurių ryšius, išnagrinėję santykius tarp meno ir literatūros, mes dabar geriau suprasime.

Nėra abejonės, kad matematikos, gamtos, medicinos ir technikos publikacijoms paveikslai ir diagramos būtini. Jie paaiškina tekstą trumpiau ir aiškiau negu aprašymai daugeliu žodžių. Kaip vizuali informacija ir kondensuota forma, jie, be to, lengviau suvokiami. Tam padeda ir mūsų įgūdžiai skaityti ženklus ir signalus. Tai būdingas dabarties bruožas, lygiai kaip ir klavišų spaudinėjimas, kuris išsigimsta į idiotiškus žaidimus. Mūsų epocha darosi vis labiau vizuali.

Tačiau tokiam apipavidalinimui menas nėra būtinas. Meno pajutimas, techninių priemonių naudojimas, knygos formos supratimas — štai būtinos meninio knygų apipavidalinimo prielaidos. Knygų apipavidalinimas dabar atsidūrė tarp dviejų kraštutinumų. Pasigirsta balsų, kurie iš viso neigia knygų paveikslus ir pripažįsta tik vadinamąją tipografinę knygą — knygą be iliustracijų, tik su kukliais puošybos elementais — ornamentais arba meniškais ini-

cialais, žyminčiais knygos skyrius. Tipografinės knygos šalininkai ypač vertina gerai kiekvienam tekstui pritaikytą šriftą ir sumaniai įformintą titulinį puslapį. Nėra abejonės, kad meistriskai sukomponuota tipografinė knyga gali būti tikru knygos meno šedevru.

Kitas kraštutinis — tai ištaisai iliustruotų knygų šalininkai, tarp kurių gali būti grafikos mėgėjų arba grafikos kolekcionierių. Svarbiausias tokių knygų elementas yra paveikslas, kuris valdo visą knygą. Parašyta gali būti tik pratformė arba baigiamasis žodis.

Tarp šių kraštutinių yra didžiausia knygų produkcijos dalis, ir čia, laimei, taisyklių nėra. Labiausiai ginčijamasi dėl grožinės literatūros veikalų — romanų, apysakų, novelių, lyrikos iliustravimo. Reikia pripažinti, kad didie-

ji pasaulinės literatūros kūriniai garsiųjų dailininkų iliustracijų dėka įgijo tarptautinę vertę. Viskas priklauso nuo knygų gamintojų, leidėjų, kuriems šiandien, kaip ir senais laikais, nevalia pamiršti pirkėjo, taip mėgstancio iliustruotą knygą. Jau tuoj po spaudos išradimo tokios knygos paklausa tapo didžiulė. Taip buvo tęsiama iliustruotos knygos tradicija, egzistavusi ilgus šimtmečius prieš Gutenbergo išradimą. Gausiai ir gražiai iliustruotos viduramžių rankraštinės knygos, taip pat paveikslais papuoštos XV a. knygos — tai įrodymas, jog knygos šriftas ir paveikslas ieško vienas kito, lygiai kaip ir meniškai apdorotos medžiagos — molis, akmuo, metalas tenkina seną žmogaus poreikį grožėtis. Todėl knygos paveikslas ir ateityje išsaugos savo reikšmę.

Berlynas, VDR

Įteikta 1987 m. sausio mėn.

НУЖНЫ ЛИ КНИГАМ ИЛЛЮСТРАЦИИ?

ХОРСТ КУНЦЕ

Резюме

Между литературой и искусством существуют обоюдные связи. В статье анализируются смысл и значение книжных иллюстраций, а также другие соотношения между словом и изображением. В наш визуальный век изображение в связи с печатным текстом приобрело еще большее значение. Для книжной иллюстрации не существует правил. Иллюстрации различны в зависимости от типа книги,

различаются также их функции. На протяжении истории как рукописной, так и печатной книги, можно проследить потребность людей в зрительном изображении, а также понимание этого изображения в книге. Этой традиции придерживается современная иллюстрированная книга, особенно детская книга, учебник.

Zusammenfassung

Zwischen Literatur und Kunst bestehen Wechselbeziehungen. Es werden Sinn und Bedeutung der Illustration in Büchern, aber auch andere Beziehungen von Wort und Bild untersucht. In unserem visuellen Zeitalter hat das Bild in Verbindung mit gedruckten Texten an Gewicht gewonnen. Es gibt zwar keine Regeln für die Rolle der Illustration im Buch. Sie ist verschieden nach unterschiedlichen Buchgattun-

gen, unterschiedlich ist auch ihre Funktion. Es läßt sich ein menschliches Schaubedürfnis und Bildverständnis in der Geschichte des geschriebenen Buches (Handschrift) wie auch des gedruckten Buches nachweisen. In dieser Tradition steht auch das moderne illustrierte Buch. Beispiele für eine gewachsene Bilderfreude im modernen Buch sind das Kinderbuch, das Schulbuch und der Bildband.